

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

СТЕПАНОВА ЛЮДМИЛА ПАВЛІВНА

УДК 373.3.016:78(043.3)

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПОЛІФОНІЧНОГО СЛУХУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИКИ**

13.00.02 – «Теорія та методика музичного навчання»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник - доктор мистецтвознавства, професор
ПОБЕРЕЖНА Галина Іонівна,
Інститут мистецтв Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри теорії та історії музики.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КУНЕНКО Людмила Олександрівна,
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри методики музичного
виховання та хорового диригування;

кандидат мистецтвознавства, доцент,
ЧИЖИК Ірина Олексіївна,
Національна музична академія України
імені П.І.Чайковського,
доцент кафедри теорії музики

Захист відбудеться «13» квітня 2011р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.08 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 0160, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 0160, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «12» березня 2011 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої ради**

А.В. Козир

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку вітчизняної освіти характеризується актуалізацією ролі мистецьких дисциплін у процесі становлення духовно багатой особистості – мети, що зумовлює гуманізацію та гуманітаризацію освітніх процесів у загальноосвітній школі. Орієнтація на духовні цінності, відродження культурних традицій, формування творчої особистості на зразках національної культурної спадщини, застосування особистісно розвивальної методології, впровадження у практику відповідних інноваційних методик – все це знайшло відображення в освітніх державних документах: «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепції загальної середньої освіти», «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у навчально-виховних закладах України» та ін.

Серед факторів, що вплинули на пріоритетні напрямки вітчизняної освіти – «входження України у європейський освітній простір із збереженням кращих надбань національної системи освіти» – загальні процеси культурної глобалізації, яку загалом зумовлюють прискорені темпи розвитку сучасних інформаційних технологій. Вони інтенсивно трансформують часо-простір людського буття, що спричиняє високі темпи змін у полікомунікативних процесах (міжособистісних, міжкорпоративних, міжнародних). Стрімкий темп зрушень, підвищена інформативна насиченість і багатовимірність сучасного світу вимагає нових підходів до його адекватного сприймання, яке в певній мірі може доповнити багатофункціональне музичне мистецтво, оскільки в своєму арсеналі має такий унікальний засіб музичної виразності як поліфонічний (від грец. – багатозвучний, багатоголосний) виклад музичного матеріалу. Це передбачає, через закладення основ поліфонічного сприйняття музичних творів, розвиток елементів поліфонічного мислення для сприйняття багатозвучного оточуючого світу.

У цьому контексті однією з нагальних потреб сьогодення є розвиток ще на початковому етапі музичної освіти здатності до поліфонічного сприйняття світу, чому сприяє розвиток поліфонічного слуху та елементів поліфонічного мислення, розширюючи можливості для формування багатогранної особистості шляхом її духовного та інтелектуального збагачення.

Оскільки виражальну специфіку поліфонії визначає ключове поняття – «одночасний контраст», є підстави вбачати важливість вивчення поліфонічного принципу для формування особистості не тільки в музиці, а й інших видах мистецтва (літературі, образотворчому мистецтві, хореографії, екранних видах мистецтва). Властивість поліфонії поєднувати одночасно кілька самостійних ліній, планів з метою створення цілісного художнього образу, надає можливість розглядати і художні твори, і, навіть, культурні явища в їх «поліфонічності», тобто, у цілісності множинності, у цілісності пізнання мистецтва як феномену художнього світосприйняття.

Саме цілісність сприймання культурного простору в його багатогранності і художній образності є головною метою уроків музичного мистецтва у школі: навчити дітей любити і розуміти музику, отримувати задоволення від спілкування з нею, при якому відбувається виникнення художньо-образних асоціацій, стимуляція

уяви, фантазії, емоційно-чуттєвого ставлення до музичних творів, збагачується суб'єктивне світовідчуття і світосприймання, розвивається емоційна й інтелектуальна сфери особистості тощо. До такого спілкування потрібно готувати з дитинства. Саме початкова ланка музичної освіти має забезпечити увесь цей комплекс. Кінцевою метою музичних занять є формування музичної культури учня (Д.Кабалевський), що поєднує в собі і естетичні почуття, і розумовий розвиток.

У руслі реалізації цієї мети в музичній педагогіці постійно розробляються нові напрямки музичного розвитку дітей, про що свідчать праці Е.Абдулліна, Ю.Алієва, О.Апраксіної, В.Белобородової, А.Болгарського, Н.Гродзенської, Д.Кабалевського, Л.Куненко, Л.Масол, О.Ростовського, О.Рудницької, Л.Хлебнікової та інших науковців.

Дослідники музичної педагогіки привертали увагу до питання формування звуковисотного, гармонічного, тембрового слуху, метроритмічного відчуття, особливостей музичного сприйняття, багатоголосного співу. Розвиток же поліфонічного слуху залишається невирішеною проблемою у музичній педагогіці загальноосвітньої школи, незважаючи на величезний розвиваючий потенціал поліфонії, її здатність збуджувати креативність мислення дітей, впливати на інтелект. Хоча теорія поліфонії як фундаментальна система музичного мислення здавна розробляється у музикознавстві (Г. Гельмгольц, Ю.Алієв, А.Дмитрієв, З.Рінкявічюс, М.Ройтерштейн, Г.Побережна, І.Чижик, Т.Щериця, К.Южак та ін.), у масовій педагогічній практиці сьогодення спостерігається недооцінка значення розвитку в учнів поліфонічного слуху та поліфонічного мислення – складного, специфічного процесу, що вимагає спеціальних психолого-педагогічних умов, розробки ефективної поетапної методики.

Щоб подолати упереджене ставлення до цього процесу в загальноосвітній школі слід з'ясувати, у чому полягає складність сприймання і засвоєння поліфонічних творів, визначити особливості поліфонічного складу, досягнути феномен поліфонічного слуху, окреслити напрямок його розвитку найефективнішими методами, починаючи вже з молодшого шкільного віку. Тому особливої актуальності набуває питання узагальнення теоретичних і педагогічних досліджень у напрямку розвитку поліфонічного слуху, розробки методів його активізації, методичних рекомендацій щодо впровадження методики в практику музичного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Протиріччя між прогресивною музично-педагогічною теорією і реальною практикою шкільної музичної освіти, між традиційним викладанням предметів естетичного циклу та необхідністю цілісного, більш осмисленого пізнання музичного мистецтва, можливість якого надає поліфонія, дають підстави стверджувати, що розвиток у школярів поліфонічного слуху є актуальною науковою проблемою і потребою музичної практики початкового навчання.

Актуальність, недостатня розробленість методів, принципів, педагогічних умов розвитку поліфонічного слуху в учнів початкової школи зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація входить до плану наукових досліджень кафедри методики музичного виховання та хорового диригування Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова й складає частину наукового напрямку: «Теорія та технологія виховання і навчання в системі освіти». Проблема: «Музична освіта, виховання та творчий розвиток учнів загальноосвітніх навчальних закладів: теорія, історія, методика». Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 5 від 29.11.2007 р.) та узгоджено у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні НАПН України (протокол № 6 від 17.06.2008 р.).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику розвитку поліфонічного слуху молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес початкової музичної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження – методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Дослідити проблему розвитку поліфонічного слуху у теорії та методиці музичного навчання.

2. Уточнити сутність поняття «розвиток поліфонічного слуху» відносно молодших школярів, конкретизувати його структурні компоненти.

3. Розробити і обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості поліфонічного слуху в дітей молодшого шкільного віку.

4. Виявити педагогічні умови розвитку поліфонічного слуху учнів на початковому етапі навчання музиці.

5. Розробити методику розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики засобами творів національного мистецтва та експериментально перевірити її ефективність.

Для розв'язання означених завдань та досягнення мети було застосовано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – науково-теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої, музикознавчої, музично-педагогічної та методичної літератури, систематизація та узагальнення наукових джерел для уточнення понятійного апарату дисертації (сутності, змісту та структури розвитку поліфонічного слуху молодших школярів), аналіз, синтез, порівняння узагальнення теоретичних та методичних даних; *емпіричні* – діагностичні (педагогічне спостереження, бесіди та анкетування учнів, учителів, усне опитування, метод звукових анкет, тестування, виконавський аналіз, творчі завдання), узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент; методи *математичної статистики*.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять: сучасні освітні директивні документи (Державні стандарти освітньої галузі «Музичне мистецтво» (початкова ланка), критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи, сучасні програми з музики для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класів (О.Лобова, О.Ростовський та ін.); прогресивний напрям сучасної освітньо-культурної

парадигми, завдячуючи якому розповсюджується інтегративний і поліфонічний (різнобічний і багатозвучний) принцип сприймання музичного мистецтва та філософське його розуміння як ефективного засобу багатофункціонального впливу на формування особистості сучасності (В.Андрущенко, І.Зязюн, Г.Меднікова, Г.Падалка, О.Щолокова, О.Шевнюк, В.Шульгіна); методологія мистецької освіти, що обґрунтовує обов'язковість використання різних видів мистецтва у початковому навчанні й вихованні, забезпечуючи духовний прогрес суспільства (Л.Виготський, Л.Масол, Г.Падалка, О.Щолокова); концептуальні положення про гуманізацію освіти, наповнення духовного світу дітей і молоді художніми образами мистецтва, що гармонізують розвиток та природно забезпечують їх естетичну вихованість (Ю.Борев, В.Жадько, Е.Кучменко, Б.Лихачов, Г.Побережна та ін.); наукові положення музично-педагогічної науки, сучасна теорія та наукові дослідження музичної освіти (Е.Абдуллін, О.Апраксина, Г.Падалка, О.Ростовський, О.Рудницька та ін.); психології музичної діяльності (Л.Бочкарьов, М.Блинова, Л.Виготський, Г.Костюк, С.Науменко, В.Петрушин, Б.Теплов, Г.Тарасов); принципів інтеграції мистецтв (Л.Масол, Т.Надолинська та ін.); використання цілісних систем музичного виховання молодших школярів (Е.Жак-Далькроз, Д.Кабалевський, З.Кодай, К.Орф); дослідження розвитку творчих здібностей та їх використання у творчій діяльності (В.Бабій, О.Коваль, А.Мелік-Пашаєв, В.Рагозіна, В.Ражников, О.Тихоміров, Т.Тютюннікова, В.Шульгіна, Б.Яворський); теорії сучасного загальнокультурного і музичного виховання засобами дитячого фольклору (А.Авдієвський, Н.Батюк, А.Болгарський, Б.Шеломов та ін.); загальнотеоретичні й методологічні засади музичного сприймання (В.Белобородова, О.Костюк, О.Ростовський, В.Медушевський, Є.Назайкінський та ін.); сприйняття поліфонічних творів та специфіки поліфонічного слуху (Ю.Алієв, Е.Давидова, А.Каузова, Г.Меліксетян, С.Пермінова, З.Рінкявічус, М.Старчеус, Ю.Тюлін) дослідження музичного слухового досвіду (А.Готсдінер, О.Рудницька, А.Сохор), досвіду сприйняття поліфонії (М.Сибірякова-Хіхловська), теорії поліфонії як одного з основних видів музичної мови (В.Іванов, Е.Курт, Т.Мюллер, М.Ройтерштейн, Г.Побережна, В.Протопопов, С.Скребков, І.Чижик, Т.Щериця, К.Южак); дослідження з проблеми виконавства поліфонічної музики (О.Алексєєв, Н.Калініна, Б.Мілич, Я.Мільштейн, С.Савшинський, Г.Ципін).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше*

- актуалізовано проблему розвитку поліфонічного слуху у молодших школярів на уроках музики українських загальноосвітніх навчальних закладів;
- визначено критерії, показники та рівні сформованості означеного феномена;
- виявлено педагогічні умови розвитку поліфонічного слуху дітей молодшого шкільного віку;
- розроблено поетапну методику розвитку поліфонічного слуху молодших школярів;
- *уточнено* та конкретизовано зміст поняття «розвиток поліфонічного слуху» і його структурних компонентів відносно вікової категорії молодших школярів;
- доведено ефективність залучення до процесу розвитку поліфонічного слуху молодших школярів зразків українського національного орнаменту як засобу візуалізації поліфонічної фактури;

– *подальшого розвитку* набули науково-педагогічні ідеї щодо використання комплексу спеціальних методів музичного навчання молодших школярів, спрямованих на розвиток поліфонічного слуху.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається практичним використанням матеріалів для вирішення проблеми розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики та впровадженням поетапної методики цього напрямку роботи, створенні можливостей для подальшого урізноманітнення форм і методів навчання, розробці методичних рекомендацій для вчителів музики загальноосвітніх навчальних закладів щодо впровадження національних фольклорних засад у шкільний навчальний процес. Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами теоретичних дисциплін дитячих музичних шкіл, керівниками дитячих хорових колективів та викладачами ВНЗ (у лекціях та семінарських заняттях, профорієнтаційній роботі зі студентами мистецьких спеціальностей, у подальших науково-методичних розробках щодо оптимізації музично-освітнього процесу у ВНЗ).

Результати дослідження *впроваджено* у навчальний процес спеціалізованої школи № 115 ім. І.Огієнка м. Києва (довідка № 131 від 01.06.09 р.), Палацу культури Деснянського району м. Києва (довідка № 10 від 21.01.11 р.), Ірпінської ДМШ (довідка № 128 від 08.06.10 р.), ЗОШ I–III ступенів № 7 м. Мукачево (довідка № 75 від 09.03.2011 р.), Інституту мистецтв НПУ імені М.П.Драгоманова (довідка № 07-10/2415 від 02.11.09 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і рекомендації проведеного дослідження пройшли апробацію на щорічних звітних наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова, на III Міжнародній науково-практичній конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (Київ, 2007 р.), науковому семінарі «VII Міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті професора О.П.Рудницької» (Київ, 2010 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна: від самотності – до соборності» (Київ, 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «VII Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва: «Культурна трансформація сучасного українського суспільства» (Київ, 2009 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Удосконалення підготовки майбутнього педагога в контексті Болонської конвенції» (Мукачево, 2010 р.), IX Всеукраїнській науково-методичній конференції «Проблеми післядипломної освіти педагогів: інноваційна андрагогіка» (Ужгород, 2010 р.)

Публікації. Матеріали дослідження знайшли своє відображення у 8 одноосібних публікаціях автора, серед них: 4 – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (298 найменувань, з них 4 – іноземними мовами). Загальний обсяг роботи – 254 сторінки, основний текст складає – 177 сторінок. Робота містить 13 таблиць, 8 рисунків, що разом із додатками становить 49 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, окреслено теоретичні засади, розкрито методи дисертаційного дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, показано зв'язок з науковими програмами, планами, темами, відображено результати апробації та впровадження здобутих результатів дисертаційного дослідження.

У **першому розділі** – «*Теоретичні основи дослідження проблеми розвитку поліфонічного слуху молодших школярів в умовах загальноосвітніх навчальних закладів*» – проведено аналіз психологічних, філософських, педагогічних, мистецтвознавчих джерел з проблеми художньо-естетичного розвитку, особливостей музичного сприйняття молодших школярів, розвитку в них поліфонічного слуху, розглянуто проблему розвитку поліфонічного слуху у теорії та методиці музичного навчання в умовах загальноосвітньої школи, обґрунтовано зміст і компонентну структуру поліфонічного слуху, уточнено сутність поняття «поліфонічний слух», функції його розвитку.

На основі аналізу першоджерел з проблеми дослідження виявлено, що протягом останнього сторіччя в музиці спостерігається якісно нова взаємодія поліфонічного викладу з гомофонно-гармонічним. Цей процес проявляє себе у поліфонічному збагаченні гомофонних форм, народженні нової, полішарової поліфонії, відродженні старовинних поліфонічних форм із забарвленням нового світовідчуття. Поліфонія знов утверджується як система музичного мислення, яку музикознавці трактують надзвичайно широко (О.Дмитрієв, А.Каузова, З.Рінкявічус, М.Ройтерштейн, Г.Побережна, Сибірякова-Хіхловська, І.Чижик, К.Южак та ін.). У наш час поліфонічний принцип використовується як засіб виразності в різних видах мистецтва, де мова йде про образний конфлікт, одночасний контраст, паралельне існування сюжетних ліній, хоча така багатоплановість сягає своїм корінням у минулі епохи. Встановлено, що художня універсальність поліфонічного принципу як засобу виразності уможливорює розширення діапазону розгляду його виражальних можливостей. З цієї позиції розглянуто проблему розвитку поліфонічного слуху молодших школярів у теорії та методиці музичного навчання.

У музичній педагогіці найбільш розробленою щодо поліфонії є проблема її сприйняття (Ю.Алієв, А.Каузова, С.Пермінова, З.Рінкявічус, М.Старчеус, Ю.Тюлін), а найбільш цікавою – проблема формування досвіду її сприйняття (М.Сибірякова-Хіхловська). Для формування означеного досвіду найбільшого значення набуває *поліфонічний слух*. Сучасні дослідники все частіше розглядають поліфонічний слух як особливий вид музичного слуху і як особливу здібність, що потребує спеціального цілеспрямованого розвитку. Проведений аналіз наукових досліджень дозволив розглянути поліфонічний слух як складну багатокомпонентну структуру з позицій *комплексного, діяльнісного, особистісного підходів*.

Аналіз психологічних, педагогічних, мистецтвознавчих джерел з досліджуваної проблеми дав можливість конкретизувати зміст поняття «*поліфонічний слух*», який визначено як *здібність розчленовано сприймати, співвідносити, відтворювати*

фактурну горизонтальну (лінійну) багатоскладність музики. Поліфонічний слух молодших школярів складають: мелодичний слух, гармонічний, тембро-динамічний, внутрішній, вокальний, почуття ритму, пам'ять, увага, уява, мислення, креативність, емоційне переживання, серед яких *домінуючим* виділяємо один з основних атрибутів музичності – почуття ритму, визначальний вплив якого у поліфонії настільки відчутний, що дозволяє дослідникам (Е.Курт) вважати його головним показником стилю, та *мислення*, з яким пов'язане будь-яке усвідомлене сприймання, і завдяки якому стає можливим аналіз поліфонічної тканини, осмислення логіки поліфонічних співвідношень. Взаємозв'язок означених складових, що відображає наявність суто музичних здібностей та загальних психічних процесів у емоційно-образному сприйнятті логіки поліфонічних співвідношень, складає *сутність поліфонічного слуху*.

Узагальнення на основі аналізу педагогічних концепцій В.Верховинця, К.Орфа, З.Кодая, методик Т.Тютюннікової З.Рінкявічюса, Б.Шеломова, С.Садовенко виявило дієвість опори на музичний фольклор у музично-творчій діяльності дітей. Закономірним і традиційним є його успішне застосування в педагогіці. Водночас народнопісенний матеріал для навчання, що створює можливості для розігрування, інсценування, активної співучасті, існує у синкретичній єдності і уможливорює поліфонічне виховання молодших школярів засобами музичного мистецтва на національному ґрунті.

Аналіз теоретичних положень і врахування існуючого досвіду розвитку поліфонічного слуху у молодших школярів допомогли визначити *компонентну структуру* розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, який ми розуміємо як процес комплексного удосконалення структурних складових означеного слуху кожної особистості в умовах виконання нею різних видів творчої діяльності. Компонентну структуру розвитку поліфонічного слуху складають: мотиваційно-ціннісний компонент, що забезпечує сформованість позитивного ставлення до музичного мистецтва, поліфонії, рівень сформованості естетичних потреб, відображає бажання та потребу дитини у заняттях музикою, усвідомлення нею цінності народного мистецтва; когнітивно-операційний компонент, що охоплює обсяг та якість спеціальних музично-поліфонічних знань, чіткість уявлень, а також сформованість операційних навичок їх застосування; діяльнісно-творчий компонент, що показує ступінь оволодіння різноманітними способами художньої діяльності, розвитку творчих та комунікативних здібностей.

На основі систематизації досліджень у галузі розвитку поліфонічного слуху молодших школярів виокремлено функції цього процесу: *пізнавальну, виховну, художньо-творчу, гедоністичну, комунікативну, естетично-розвиваючу* та визначено вікові особливості дітей молодшого шкільного віку у відповідності до психології музичного сприймання.

У **другому розділі** – «*Методичні основи розвитку поліфонічного слуху в дітей молодшого шкільного віку*» – розглянуто поліфонічне багатоголосся українського музичного фольклору з позицій виховання на його основі поліфонічного слуху молодших школярів в українських школах, обґрунтовано педагогічні умови, розроблено критеріальний апарат дослідження.

Специфіка розвитку поліфонічного слуху молодших школярів визначається готовністю дітей до окремих видів діяльності, психологічними можливостями їх сприймання. У контексті дослідження виявлено, що для дітей молодшого шкільного віку в українських школах на початковому етапі навчання органічним «фундаментом» розвитку *поліфонічного слуху* є український музичний фольклор. Дитячий музичний фольклор забезпечує нерозривний зв'язок з мовою, рухом і грою, що відповідає дитячій психології. Для українських пісень характерне багатоголосся із самостійністю голосів, мелодичною виразністю кожної партії. Найпростіші форми багатоголосся (гетерофонія, бурдон) та пісні поліфонічного складу (підголоскова поліфонія) можуть ефективно застосовуватися у шкільній практиці на початковому етапі. Тому у розділі розглянуто педагогічні можливості поліфонічного багатоголосся українського музичного фольклору як підґрунття виховання поліфонічного слуху у молодших школярів. Знайомлячись з різноманітними поліфонічними зразками, учні більш свідомо і зацікавлено сприймають зразки музичної культури, усвідомлюють складні класичні поліфонічні твори у процесі подальшого навчання.

Результативність розвитку поліфонічного слуху молодших школярів залежить від забезпечення відповідних *педагогічних умов*, а саме: вибору навчального репертуару на національному матеріалі; застосування співу без супроводу, характерного для народних пісень; включення у навчальний процес усіх видів поліфонії у такій послідовності: контрастна, імітаційна, підголоскова; залучення елементів українського національного орнаменту як засобу візуалізації поліфонічної фактури; створення атмосфери творчої активності, невимушеності та підтримки творчих досягнень учнів.

Вибір навчального репертуару на національному матеріалі як основи для розвитку поліфонічного слуху молодших школярів є першою і головною педагогічною умовою, що здатна забезпечити ефективність його розвитку у вітчизняній школі. Українська народна пісня має відповідні структурно-стилістичні ознаки та особливості поліфонічного викладу, доцільні для її використання в якості навчального репертуару молодших школярів.

Розвиток навичок горизонтального слухання і розшарування слухом фактури, слухового контролю та вокальних умінь, які необхідні у процесі роботи над поліфонією, природно забезпечує у *співі без супроводу* використання елементів імпровізації, притаманних народному виконанню. Останній визнано наступною педагогічною умовою розвитку поліфонічного слуху молодших школярів. Адже саме у цьому віці активним фактором розвитку музичного слуху є встановлення координації між слухом і голосом.

Обґрунтована у дослідженні послідовність впровадження у навчання видів поліфонії визначається психологічними особливостями сприйняття молодших школярів, яким властивий конкретний, наглядно-образний та асоціативно-образний характер мислення. Притаманному дітям потягу до нового, яскравого відповідає дисонанс як один із засобів створення нестійкості, барвистості, підсилення емоційного й вольового напруження, і який є однією з основ поліфонії в її вертикальному аспекті. Тому ефективний розвиток поліфонічного слуху у дітей

молодшого шкільного віку може відбуватися за умови *включення у навчальний процес усіх видів поліфонії у такій послідовності: контрастна, імітаційна, підголоскова.*

Залучення до навчального процесу елементів українського національного орнаменту надає можливість для своєрідної образної візуалізації українських багатоголосних пісень, що ніби віддзеркалює особливе декоративне світовідчуття української нації (М.Ратко), архетип краси її національної культури. З огляду на синкретизм народного мистецтва, у різних його видах простежується зародковий поліфонічний тип мислення, що, резонуючи з декоративним світовідчуттям у ментальності, уможливує розвиток поліфонічного слуху вже у молодших школярів. Адже орнаментованість творів народного декоративно-ужиткового мистецтва, що часто набувають багатоплановості, починають «звучати поліфонічно», резонуючи з інтонаційним багатством народних пісень, надає можливість ефективно використовувати зазначений матеріал у шкільній практиці. Український фольклор у цьому випадку виступає водночас засобом розвитку поліфонічного слуху у молодших школярів і універсальним матеріалом для формування в них художньо-образного мислення взагалі і поліфонічного мислення зокрема.

Важливою умовою успішного розвитку поліфонічного слуху молодших школярів є *створення атмосфери творчої активності, невимушеності й підтримки творчих досягнень учнів на уроці.* Активізація процесу можлива лише завдяки зацікавленості як одного з головних стимулів розвитку будь-яких здібностей. Тому атмосфера відкритості до творчих пошуків та спроб на початковому етапі навчання може бути створена тільки у безпосередньому зв'язку з внутрішнім станом дитини, коли вона виражає свою радість та захоплення.

Критеріями розвитку поліфонічного слуху молодших школярів визначено: *міру потреби учнів у музично-поліфонічній діяльності*, що характеризується такими показниками як: ставлення до поліфонічних музичних творів в суб'єктивно-емоційному реагуванні; бажання, потреба включатись у навчальну діяльність з вивчення поліфонічних творів; наявність ціннісно-установчих схильностей учнів до сприйняття поліфонічного фактору у народній творчості; *ступінь обізнаності молодших школярів у сфері музично-поліфонічної творчості*, що означений такими показниками як: сформованість знань про народну музичну творчість та народне декоративно-ужиткове мистецтво; сформованість навичок тембро-динамічної диференціації; сформованість навичок сприйняття поліфонічного багатоголосся; наявність знань елементарного поліфонічного тезаурусу; *міру здатності учнів до поліфонічно-імпровізаційного виконавства*, що характеризують такі показники, як: вияв чутливості до поліфонічного матеріалу, самостійне орієнтування в ньому; здатність до вокальної імпровізації у поліфонічному контексті; практично-творче застосування набутих навичок, знань та умінь у художньо-поліфонічній сфері, контроль за власним виконанням поліфонічних творів.

Третій розділ – *«Експериментальне дослідження процесу розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики»* – присвячений систематизації та узагальненню результатів дослідно-експериментальної роботи,

в ньому представлено експериментальні дані щодо ефективності впровадження поетапної методики розвитку поліфонічного слуху учнів молодших класів.

Розроблена програма дослідно-експериментальної роботи передбачала *три* етапи: підготовчий етап, констатувальна діагностика, формувальний експеримент. *Підготовчий* етап слугував основою для визначення методики дослідно-експериментальної роботи, визначення педагогічних умов, необхідних для реалізації цілеспрямованого розвитку поліфонічного слуху. На цьому етапі були також підбрані та опрацьовані методичні прийоми, які стали основою методики розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, проаналізовані надбання педагогічного досвіду роботи у спеціалізованій школі № 115 імені І.Огієнка, у Палаці дитячої та юнацької творчості Солом'янського району м. Києва, у Ірпінській ДМШ, закладалися основи для проведення констатувального, а потім і формувального експерименту.

Констатувальний експеримент було проведено у три етапи з використанням діагностичних методів педагогічного спостереження, інтерв'ю, тестування, анкетування, опитування, вибіркового бесіди, практично-творчих завдань, аналізу та обробки результатів. Перший етап констатувального експерименту був спрямований на дослідження показників мотиваційно-ціннісного компоненту, другий – на дослідження показників когнітивно-операційного компоненту. Третій етап був спрямований на виявлення показників діяльнісно-творчого компоненту розвитку поліфонічного слуху і мав показати ступінь оволодіння навичками сприйняття та виконання учнями поліфонічних творів. На основі узагальнення результатів констатувальної діагностики було виявлено *три рівні* сформованості поліфонічного слуху молодших школярів: I рівень – початковий, II рівень – середній, III рівень – достатній.

До *початкового рівня*, що охоплював 66,8 % загальної кількості респондентів, були віднесені учні, відповіді яких мали репродуктивний характер, склалися з фрагментарних висловлювань, які свідчили про певну примітивність суджень: індиферентне ставлення до музичного мистецтва, до народного в тому числі, обмежений тезаурус, низький рівень знань про народну музичну творчість, податливість зовнішнім впливам, відсутність власної думки. Такі учні не можуть зосередитись, не виявляють зацікавленості у діяльності, не володіють навичками двоголосного співу, навичками естетичних переживань і адекватного розуміння художнього образу, не мають вміння та навичок виконавської діяльності, не можуть імпровізувати. Їм притаманне неповноцінне дифузне сприйняття поліфонічних творів, низька художньо-пізнавальна активність, слабкі внутрішньо-слухові уявлення та навички співу без супроводу. Для них характерними є неадекватність у оцінюванні себе й інших, низький рівень логічного мислення, уяви та пам'яті.

Середній рівень характеризував учнів з нестабільним ставленням до музичних занять, проте з бажанням вивчати пропонований матеріал, певною активністю в обговоренні, з позитивним ставленням до колективної художньої творчості та відповідальністю у колективній діяльності. Вони відзначаються частковою самостійністю у сприйманні та осмисленні музичних творів, мають адекватність суджень та потребу оцінної діяльності (переважно з позиції вчителя). Їм притаманне

певне знання тезаурусу, народного декоративно-ужиткового мистецтва та пісенного фольклору, загальне уявлення про народні традиції, музичні інструменти, особистий досвід художньої праці (вишивання). Вони можуть фрагментарно тримати свою партію у двоголосному співі, частково володіють навичками співу без супроводу, демонструють спроби імпровізації підголосків за допомогою вчителя. Навички горизонтального слухання поліфонічної фактури сформовані у цих учнів не до кінця, контроль за власним виконанням включається фрагментарно, але існує наявність досить розвинених мелодичного слуху та пам'яті (30,14 % від загальної кількості).

Достатній рівень відзначав учнів, які виявляють потребу в музично-естетичних враженнях, свідому зацікавленість предметом, яскраво виражений емоційний відгук на музичні твори і бажання їх вивчати. Цих учнів відрізняє вміння концентрувати увагу, уяву, пам'ять; вміння слухати та відтворювати музичний матеріал, імпровізувати, малювати враження. Вони емоційно сприймають багатоголосся як засіб виразності, логічно та асоціативно мислять, самостійно висловлюють власну думку, вони здатні до узагальнення, мають навички слухового контролю в процесі виконання поліфонічних творів. Діти цього рівня демонструють високу художньо-пізнавальну активність, належний тезаурус, володіння навичками співу без супроводу та двоголосного співу, знання народних традицій, обрядів та відповідних народно-пісенних творів, видів декоративно-ужиткового мистецтва, мають досвід художньої праці (створення вишивок). У них яскраво виражена потреба у колективному художньо-творчому спілкуванні, є музично-естетична активність, емоційно-раціональне переживання художнього образу. Для них характерний стійкий вияв самостійності, ініціативи, адекватна оцінка виконання товаришів і самооцінка. Таких респондентів виявлено 3,06 %.

За результатами констатувального експерименту було зроблено висновок, що в межах сучасної початкової музичної освіти в загальноосвітній школі проблемі розвитку поліфонічного слуху приділяється недостатня увага. З метою отримання позитивних зрушень у цьому напрямку нами розроблено педагогічну модель розвитку поліфонічного слуху молодших школярів (рис. 1).

У перебігу *формульованого експерименту* було апробовано розроблену нами поетапну методику, що включає *три* етапи розвитку поліфонічного слуху молодших школярів: *орієнтаційно-потребовий, пізнавально-корекційний, креативно-самостійний*. Основою зазначеної методики визначено слухову, виконавську, пізнавальну сфери прояву розвиненості у молодших школярів поліфонічного слуху. Методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів передбачає можливість поступового освоєння усіх видів поліфонії, причому не тільки у формах активного музикування, але і у формі їх свідомого слухового сприймання. Складовими поетапної методики виступили інформаційні, наочні, дієво-практичні, ігрові методи. Ці методи ми поділили на три основні групи: *методи теоретичного аналізу поліфонічних творів* (слухання та виконання поліфонічних творів (слухової диференціації голосів), визначення художньо-образного змісту (метод художнього порівняння, метод образних аналогій); *методи інтеграції мистецтв* (просторової візуалізації мелодії (показ рукою напрямку руху мелодії та підголоска, імпровізований рух з елементами фольклорного танцю), графічного зображення

МЕТА – розвиток поліфонічного слуху молодших школярів		
Підходи: комплексний, діяльнісний, особистісний		
Компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-операційний, діяльнісно-творчий		
Принципи	Критерії	Функції
<ul style="list-style-type: none"> - опори на національне спрямування; - інтеграції мистецтв; - цінності дитячої творчості; - єдності емоційного та раціонального; - діалогічності; - системності та послідовності 	<ul style="list-style-type: none"> - міра потреби учнів у музично-поліфонічній діяльності; - ступінь обізнаності молодших школярів у сфері музично-поліфонічної творчості; - міра здатності учнів до поліфонічно-імпровізаційного виконавства 	<ul style="list-style-type: none"> - пізнавальна; - виховна; - естетично-розвиваюча - художньо-творча; - гедоністична; - комунікативна

Педагогічні умови
<p>вибір навчального репертуару на національному матеріалі; застосування співу без супроводу; включення у навчальний процес усіх видів поліфонії у такій послідовності: контрастна, імітаційна, підголоскова; залучення елементів українського національного орнаменту як засобу візуалізації поліфонічної фактури; створення атмосфери творчої активності, невимушеності та підтримки творчих досягнень учнів.</p>

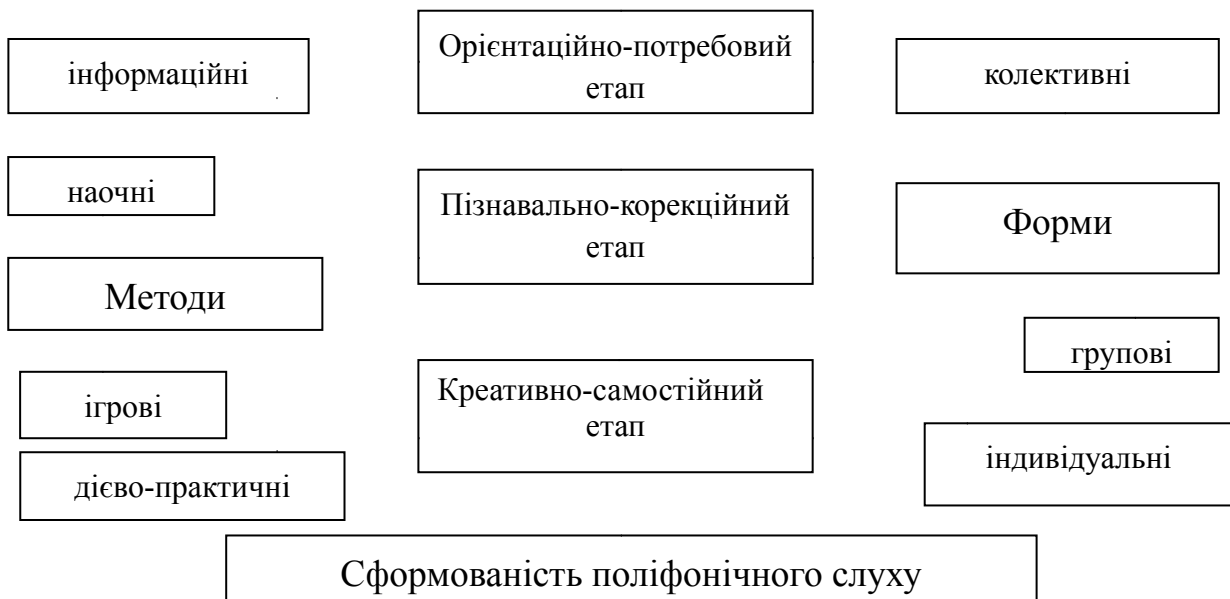

Рис. 1. Педагогічна модель розвитку поліфонічного слуху молодших школярів

мелодії («донотний запис», прийом «кольорового сполучення голосів»), переведення художньо-образного змісту музичного твору на мову іншого виду мистецтва – декоративно-ужиткового (створення орнаментів); *методи активізації творчої діяльності* (активізації музичної уваги та творчих проявів дітей (прийом музикування з озвученими жестами, прийом короткої імітації на витриманому звуці, розділення мелодичної лінії на два голоси), музичної імпровізації (самостійне створення підголосків, прийом пошуку закінчення мелодій).

Перший етап (орієнтаційно-потребовий) був присвячений накопиченню музичних вражень, розвитку уваги, уяви та пам'яті, відчуття ритму, спрямований на формування позитивного ставлення до поліфонічних творів на фольклорному матеріалі та потреби включатись у навчальну діяльність з їх вивчення. На цьому етапі ми зосередилися на слуховому сприйнятті народної хорової поліфонії, на розучуванні (з голосу вчителя) народних ігрових дитячих пісень, на знайомстві з народними музичними інструментами та дитячими піснями про них, формуванні навичок створення ритмічного супроводу, перших імпровізацій, імпровізованому русі з елементами фольклорного танцю.

Головна увага була приділена співу а cappella з прийомами бурдонного співу шляхом розділення мелодії на дві площини, що готувало до сприйняття пісень з контрастним супроводом. Диференціація мелодії та супроводу у піснях відбувалася за допомогою візуалізації музичного матеріалу шляхом їх графічного зображення у кольорі з елементами орнаменту.

Другий етап (пізнавально-корекційний) присвячений формуванню художньо-пізнавальної активності у процесі інтелектуально-духовної праці на уроках. На даному етапі здійснювалося накопичення знань про типи поліфонічного викладу, про засоби музичної виразності, національні традиції та синкретизм народного мистецтва, засвоєння необхідного тезаурусу. Продовжувалося формування навичок і умінь, сформованих на першому етапі з ускладненням завдань. Паралельно вивчалися твори декоративно-ужиткового мистецтва (українські орнаменти у вишиванках, писанках, розписах). Набували розвитку комунікативні здібності дітей у процесі опанування практично-творчими навичками виконання творів імітаційної поліфонії, створення підголосків. Візуалізація музичного матеріалу відбувалась шляхом переведення музичного твору в орнамент, український розпис – твори декоративно-ужиткового мистецтва, що активізувало процес сприйняття мелодичної горизонталі.

Третій етап – креативно-самостійний. Основним завданням на даному етапі було вироблення у молодших школярів практичних умінь діалогового музичного спілкування та навички креативно-самостійної творчості у процесі колективної поліфонічно-виконавської діяльності. На цьому етапі педагогічне керівництво процесом зводилось до вибору репертуару та відповідних методів роботи, вибору творів для слухання та обговорення, створення необхідної атмосфери на уроці, яка б сприяла творчому самовираженню дітей та набутті ними позитивних емоційних вражень. Основна робота полягала у поєднанні пізнавальної, слухової та виконавської складових розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, набутті ними навичок цілісного, художньо-образного сприймання поліфонічного твору. Учні

усвідомлювали власні виконавські дії та намагалися здійснювати постійний слуховий контроль власного виконання.

Зміна рівнів сформованості поліфонічного слуху молодших школярів контрольної та експериментальної груп представлена графічно на рис. 2.

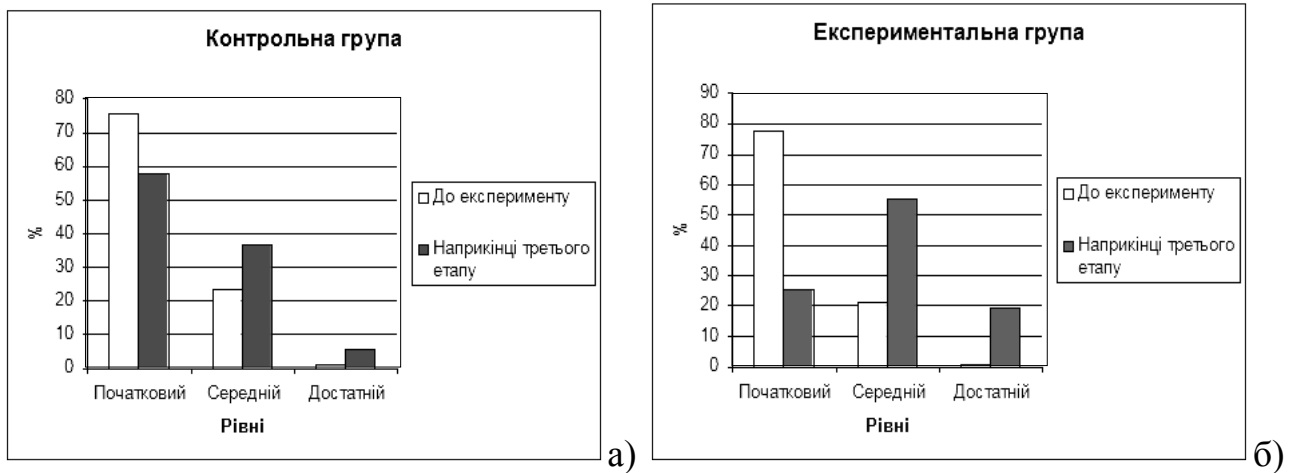

Рис. 2. Зміна рівнів сформованості поліфонічного слуху молодших школярів: а) контрольної групи; б) експериментальної групи

Методи математичної статистики дозволили порівняти, наскільки суттєвими є відмінності між двома статистичними групами (КГ та ЕГ). В нашому експерименті розглядаються дві незалежні вибірки, які необхідно співставити за частотою досліджуваного показника (рівень сформованості поліфонічного слуху), тому найдоцільніше використати кутове перетворення Фішера φ^* . Цей критерій оцінює достовірність відмінностей між процентними долями двох виборок, в яких реєструється досліджуваний показник.

Сутність кутового перетворення Фішера полягає в переводі процентних долей в величини центрального кута, що вимірюється в радіанах. Більшій процентній долі відповідатиме більший кут φ_1 , а меншій — менший кут φ_2 , співвідношення між ними задається формулою: $\varphi = 2 \arcsin \sqrt{P}$, де P — процентна доля, виражена в долях одиниці. При збільшенні розходжень між кутами φ_1 і φ_2 та збільшенні чисельності виборок значення компоненту зростатимуть. Чим більше значення величини φ^* , тим більш ймовірно, що відмінності між вибірками є не випадковими (статистично значущими).

У результаті подальшої математичної обробки експериментальних даних можна зробити наступні висновки: до проведення експерименту розбіжності між вибірками, що утворювали контрольну та експериментальну групу були статистично незначущими (максимальний рівень ймовірності розбіжностей між групами становив 0,5101 для когнітивно-операційного компоненту); після проведення експерименту в експериментальній групі відбулись суттєві зміни в прояві досліджуваних рівнів сформованості поліфонічного слуху у молодших школярів, при цьому розбіжності між ЕГ та КГ стали не випадковими і статистично значущими (ймовірність прийняття альтернативної гіпотези прямує до 1). Особливо

сильно відмінності проявились у початковому та достатньому рівнях сформованості компонентів розвитку поліфонічного слуху молодших школярів.

Зафіксована динаміка зростання показників розвитку поліфонічного слуху у учнів експериментальної групи свідчить про дієвість та ефективність розробленої методики розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати теоретичного дослідження та практичного вирішення проблеми розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики, що знайшло відображення у визначенні специфіки означеного процесу, у розробці, обґрунтуванні та експериментальній перевірці відповідної методики.

1. Проблема розвитку поліфонічного слуху молодших школярів є актуальною у зв'язку з тим, що вона залишилася поза увагою вчених, незважаючи на значну кількість досліджень з питань розвитку музично-творчих здібностей дітей. Відсутність поглиблених досліджень з означеної проблеми істотно впливає на якість та ефективність загального музично-естетичного виховного процесу. Створення ефективної методики розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на національному ґрунті надасть змогу удосконалити музичне виховання дітей молодшого шкільного віку в загальноосвітніх навчальних закладах.

2. На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу наукової літератури розкрито сутність *поліфонічного слуху*, конкретизовано його визначення як здібності розчленовано сприймати, співвідносити, відтворювати фактурну горизонтальну (лінійну) багатоскладність музики. Науково обґрунтовано проблему розвитку поліфонічного слуху молодших школярів з позицій комплексного, діяльнісного, особистісного підходів. Виявлено *компонентну структуру* розвитку поліфонічного слуху, який ми розуміємо як процес комплексного удосконалення структурних складових означеного слуху кожної особистості в умовах виконання нею різних видів творчої діяльності. Компонентну структуру розвитку поліфонічного слуху складають: мотиваційно-ціннісний компонент, що забезпечує сформованість позитивного ставлення до музичного мистецтва, поліфонії, рівень сформованості естетичних потреб, відображує бажання та потребу дитини в заняттях музикою, усвідомлення нею цінності народного мистецтва; когнітивно-операційний компонент, що охоплює обсяг та якість спеціальних музично-поліфонічних знань, чіткість уявлень, а також сформованість операційних навичок їх застосування; діялісно-творчий компонент, що показує ступінь оволодіння різноманітними способами художньої діяльності, розвиток творчих та комунікативних здібностей.

3. Основними критеріями розвитку поліфонічного слуху нами визначено: *міру потреби учнів у музично-поліфонічній діяльності*, який характеризують такі *показники*: ставлення до поліфонічних музичних творів у суб'єктивно-емоційному реагуванні; бажання, потреба включатись у навчальну діяльність з вивчення поліфонічних творів; наявність ціннісно-установчих схильностей учнів до сприйняття поліфонічного фактору у народній творчості; *ступінь обізнаності*

молодших школярів у сфері музично-поліфонічної творчості, означений такими показниками: сформованість знань про народну музичну творчість та народне декоративно-ужиткове мистецтво; сформованість навичок тембро-динамічної диференціації; сформованість навичок сприйняття поліфонічного багатоголосся; наявність знань елементарного поліфонічного тезаурусу; *міру здатності учнів до поліфонічно-імпровізаційного виконавства з такими показниками:* вияв чутливості до поліфонічного матеріалу, самостійне орієнтування в ньому; здатність до вокальної імпровізації у поліфонічному контексті; практично-творче застосування набутих навичок, знань та умінь у художньо-поліфонічній сфері, контроль за власним виконанням поліфонічних творів.

4. Ефективний розвиток поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики у загальноосвітніх навчальних закладах України вимагає відповідних педагогічних умов, а саме: вибору навчального репертуару на українському національному матеріалі, застосування співу без супроводу, характерного для українських народних пісень; послідовного включення до навчального процесу різних видів поліфонії у такій наступності: контрастна, імітаційна, підголоскова; залучення елементів українського національного орнаменту як засобу візуалізації поліфонічної фактури; створення на уроці атмосфери творчої активності, невимушеності та підтримки творчих досягнень учнів. Функціями цього процесу є: пізнавальна, виховна, естетично-розвиваюча художньо-творча, гедоністична, комунікативна.

6. У ході констатувального експерименту було розроблено рівні сформованості поліфонічного слуху молодших школярів: початковий, середній, достатній. До початкового рівня було віднесено 66,8 % учнів, до середнього – 30,14 %, до достатнього – 3,06 %. На основі визначених критеріїв розвитку поліфонічного слуху молодших школярів для уточнення здобутих емпіричних даних нами були використані діагностичні методи педагогічного спостереження, інтерв'ю, тестування, анкетування, опитування, бесіди, методи практично-творчих завдань, аналізу виконання та самооцінки, аналізу та обробки результатів. Перший етап був спрямований на дослідження показників мотиваційно-ціннісного компоненту. Другий етап констатувального експерименту був спрямований на перевірку показників когнітивно-операційного компоненту. Третій етап був спрямований на перевірку показників діяльнісно-творчого критерію розвитку поліфонічного слуху.

7. Формувальний експеримент складався з трьох етапів педагогічної роботи: орієнтаційно-потребового, пізнавально-корекційного та креативно-самостійного. Основною метою була перевірка на практиці дієвості та ефективності методики розвитку у молодших школярів поліфонічного слуху на національному ґрунті. На кожному з етапів застосовувалися інформаційні, наочні, дієво-практичні, ігрові методи, поділені нами на три основні групи: методи теоретичного аналізу поліфонічних творів, методи інтеграції мистецтв, методи активізації творчої діяльності. У процесі формувального експерименту розроблено методичні рекомендації для впровадження запропонованої методики у шкільну практику.

Результати підсумкових контрольних зрізів за розробленими критеріями та показниками рівнів сформованості поліфонічного слуху учнів свідчать про

ефективність запропонованої методики. Кількість учнів ЕГ, віднесених до достатнього рівня розвитку поліфонічного слуху збільшилась на 17,9 %, до початкового – зменшилась на 52,3 %, кількість учнів, що відповідають середньому рівню – збільшилась на 25,36 %. Зафіксована на основі порівняльного аналізу статистичних даних експериментальної та контрольної груп позитивна динаміка сформованості поліфонічного слуху молодших школярів доводить дієвість та результативність розробленої поетапної методики розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики. Це дає підставу рекомендувати її для впровадження у шкільну практику.

Проведене дослідження не вирішує всіх питань розглянутої проблеми. Подальшого дослідження потребує методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів у процесі позакласної та позашкільної діяльності, послідовності відповідного навчально-виховного процесу в початковій та основній школі, підготовки вчителів музики та студентів педагогічних вузів мистецьких спеціальностей до викладання предмету з урахуванням розвитку в учнів поліфонічного слуху.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Степанова Л. П. Поліфонічне багатоголосся українського музичного фольклору як підґрунтя виховання поліфонічного слуху молодших школярів / Л. П. Степанова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць. – К. : НПУ, 2010. – 219 с. – Вип. 10 (15). – С.160–166.

2. Степанова Л. П. Музично-творча діяльність за системою К. Орфа та деякі аспекти її застосування в процесі розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики / Л. П. Степанова // Наукові записки : [зб. наук. статей] / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. : П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – 310 с. – Вип. LXXIV (74). – С. 201–208. – (Серія педагогічні та історичні науки).

3. Степанова Л. П. Діагностика сформованості поліфонічного слуху у молодших школярів / Л. П. Степанова // Наукові записки : [зб. наук. статей] / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. Л.Л.Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 276 с. – Вип. LXXXVII (87). – С. 188–195. – (Серія педагогічні та історичні науки).

4. Степанова Л. П. Розвиток поліфонічного слуху в молодших школярів засобами українського фольклору / Л. Степанова // Мистецтво та освіта. – К. : Вид-во «Фенікс». – 2009. – 64 с. – № 2. – С. 17–21.

5. Степанова Л. П. Методика опанування імітаційної поліфонії в процесі розвитку поліфонічного слуху молодших школярів / Л. П. Степанова // Науковий вісник Мукачівського державного університету : [журнал наук. праць] / Мукачівський державний ун-т. – Мукачево : Вид-во «Карпатська вежа», 2009. – 157 с. – № 6 (1). – С. 110–121.

6. Степанова Л. П. Педагогічні умови засвоєння підголоскової поліфонії молодшими школярами на уроці музики / Л. П. Степанова // VII Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Культурна трансформація сучасного українського суспільства» : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : ДАКККиМ, 2009. – 416 с. – Ч. 1. – С. 370–377.

7. Степанова Л. П. Методичні рекомендації з розвитку поліфонічного слуху у дітей молодшого шкільного віку / Л. П. Степанова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 27 с.

8. Степанова Л. П. Традиції народного хорового співу і розвиток у дітей поліфонічного слуху засобами фольклору / Л. П. Степанова. // Україна: від самотності – до соборності : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 22–23 трав. 2008 р.). – К. : ДАКККиМ, 2008. – 292 с. – С. 223–225.

АНОТАЦІЇ

Степанова Л. П. Методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні розглянуто проблему розвитку поліфонічного слуху у молодших школярів на українському музичному матеріалі з використанням елементів національного орнаменту на уроках музики. У роботі розкрито сутність поліфонічного слуху, конкретизовано його визначення, виявлено його компонентну структуру. Розглянуто зміст, логіку, специфіку процесу розвитку поліфонічного слуху у дітей молодшого шкільного віку, визначено педагогічні умови. Розроблено критерії, показники та рівні сформованості (достатній, середній, початковий) поліфонічного слуху, поетапну методику розвитку поліфонічного слуху молодших школярів, що включає орієнтаційно-потребовий, пізнавально-корекційний, креативно-самостійний етапи та експериментально перевірено її ефективність.

Ключові слова: поліфонічний слух, молодші школярі, народна творчість, орнамент, поетапна методика.

Степанова Л. П. Методика развития полифонического слуха младших школьников на уроках музыки. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика музыкального образования. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертационном исследовании рассматривается проблема развития полифонического слуха у младших школьников на украинском музыкальном материале с использованием элементов национального орнамента на уроках музыки. Полифонический слух трактуется как сложная многокомпонентная структура, требующая комплексного подхода к его развитию. В исследовании конкретизировано определение полифонического слуха как способности

расчлененно воспринимать, соотносить, воспроизводить фактурную горизонтальную (линейную) многосложность музыки.

Выявлены критерии, показатели развития полифонического слуха у младших школьников и на их основе определены уровни (достаточный, средний, начальный). В диссертации обоснованы педагогические условия развития полифонического слуха учащихся младших классов, а именно: выбор учебного репертуара на украинском национальном материале; использование пения без сопровождения, характерного для народных песен; включение в учебный процесс всех видов полифонии в такой последовательности: контрастная, имитационная, подголосочная; привлечение элементов украинского национального орнамента как средства визуализации полифонической фактуры; создание атмосферы творческой активности, непринужденности и поддержки творческих достижений учеников. Разработанная программа экспериментальной работы предусматривала три этапа: подготовительный этап, констатирующая диагностика, формирующий эксперимент. Подготовительный этап послужил основой для определения педагогических условий, критериального аппарата исследования, методики экспериментальной работы.

Констатирующий эксперимент был проведен в три этапа с использованием диагностических методов педагогического наблюдения, интервью, тестирования, анкетирования, устного и письменного опроса, творческих заданий, анализа и обработки результатов. В результате констатирующего эксперимента было установлено, что наибольшее количество детей соответствовало начальному и среднему уровням, что явилось основанием для разработки экспериментальной методики.

В ходе формирующего эксперимента была апробирована поэтапная методика, предусматривающая возможность постепенного освоения всех видов полифонии, причем не только в форме активного музицирования, но и в форме их сознательного слухового восприятия. Главный акцент был поставлен на элементарных формах народного многоголосия – парафонии, гетерофонии, антифонии, бурдона, остинато, имитации, которые характерны для всех музыкальных культур. Выяснено, что действенным способом в творческом процессе освоения полифонических произведений является создание импровизаций, музыкально-воспитательное значение которых не ограничивается заданиями урока.

Определены три основные группы методов развития полифонического слуха учеников младшего школьного возраста: методы теоретического анализа полифонических произведений, методы интеграции искусств, методы активизации творческой деятельности. К первой группе отнесены: слушание и исполнение полифонических произведений (слуховая дифференциация голосов); определение художественно-образного содержания (метод художественного сравнения, метод образных аналогий). Ко второй – методы пространственной визуализации мелодии (показ рукой направления движения мелодии и подголоска, импровизированное движение с элементами фольклорного танца), графического изображения мелодии («донотная запись», прием «цветового сочетания голосов»), перевод художественно-образного содержания музыкального произведения на язык другого вида искусства –

декоративно-прикладного (создание орнаментов). Третью группу составляют методы активизации музыкального внимания и творческих проявлений детей (прием музицирования с озвученными жестами, прием короткой имитации на выдержанном звуке, разделение мелодической линии на два голоса), музыкальной импровизации (прием поиска окончания мелодий, самостоятельное создание подголосков).

Результаты итоговых контрольных срезов позволили зафиксировать динамику роста показателей, что свидетельствует об эффективности предложенной методики. В экспериментальной группе достаточный уровень развития полифонического слуха увеличился на 17,9 %, начальный – уменьшился на 52,3 %. В контрольной группе показатели существенно не изменились. Эти данные свидетельствуют о достижении цели исследования, что дает основание для использования методики в школьной практике.

Ключевые слова: полифонический слух, младшие школьники, народное творчество, орнамент, поэтапная методика.

Stepanova L. P. Methods of developing the polyphonic ear of the elementary school pupils on music lessons. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree on Pedagogical Sciences in speciality 13.00.02 – Theory and Methods of Music Education. – National M. P. Dragomanov pedagogical university. – Kyiv, 2011.

This dissertation handles the problem of the polyphonic ear development of the elementary school pupils on the basis of Ukrainian national musical folklore by using the elements of national ornament at the lessons of music. The essence of the polyphonic ear has been clarified, its definition has been specified, its component structure, has been revealed and the pedagogical conditions have been defined. The content, logic, specificity of the polyphonic ear development process of the elementary school pupils have been considered in this work. The criteria indicators and levels of the polyphonic ear development of the elementary school pupils (sufficient, medium, elementary) have been developed. The stage-by-stage technique of the polyphonic ear development of the elementary school pupils, which includes tentatively-required, educationally-corrected and creatively-independent stages, has also been elaborated. Its efficiency has been experimentally tested.

Key words: polyphonic ear, elementary school pupils, folklore, ornament, stage-by-stage technique.